

Prof. dr hab. Andrzej Miszczuk,
Centrum Europejskich Studiów
Regionalnych i Lokalnych EUROREG
Uniwersytet Warszawski,

RECENZJA

**Rozprawy doktorskiej mgr Małgorzaty Surmacz-Wybrańczyk:
*Rozwój społeczno-gospodarczy obszarów wiejskich województwa śląskiego:
uwarunkowania, kierunki, perspektywy*
Kraków 2018 ss. 191,
przygotowanej w Instytucie Geografii i Gospodarki Przestrzennej
Wydziału Geografii i Geologii Uniwersytetu Jagiellońskiego w Krakowie,
pod kierunkiem dr hab. Marii Soji**

Przedstawiona do recenzji rozprawa doktorska oceniona została przy uwzględnieniu kryteriów: metodologicznych, merytorycznych i formalnych.

1. Ocena aspektu metodologicznego rozprawy

Wybór tematu rozprawy należy uznać za trafny. Problematyka rozwoju społeczno-gospodarczego obszarów wiejskich jest stosunkowo mniej popularna w literaturze przedmiotu, zwłaszcza w porównaniu z tematyką miejską, ale nie mniej ważna, szczególnie w kontekście dynamicznych przemian jakie zachodzą na wsi w wymiarze środowiskowym, demograficzno-osadniczym czy też aktywności społeczno-zawodowej mieszkańców.

Głównym celem rozprawy jest „*określenie i ocena kierunków oraz perspektyw rozwoju społeczno-gospodarczego obszarów wiejskich w kontekście przestrzennego zróżnicowania jego głównych uwarunkowań (czynników i barier)*” na przykładzie województwa śląskiego. Wybór regionu także należy uznać za uzasadniony, gdyż dużemu potencjałowi rozwojowemu województwa, towarzyszy znaczne zróżnicowanie poziomu, uwarunkowań i kierunków rozwoju społeczno-gospodarczego poszczególnych jego części, nie tylko w wymiarze miasto-wieś, ale także pomiędzy obszarami wiejskimi. Cel główny – jak podkreśla Doktorantka - ma trzy wymiary, tj.:

- poznawczy, związany z uporządkowaniem i uzupełnieniem istniejącej wiedzy w zakresie obszarów wiejskich regionu, wynikającej z dotychczasowej koncentracji badań regionalnych przede wszystkim na miejskim charakterze województwa,
- aplikacyjny, polegający na dostarczeniu zainteresowanym podmiotom, tj. władzom regionalnym i lokalnym, dodatkowej, usystematyzowanej wiedzy o przedmiocie zarządzania, również z uwzględnieniem perspektyw jego rozwoju, a także ocena dokumentów strategicznych przygotowywanych przez gminy, pod kątem ich możliwej skuteczności,
- metodyczny, wynikający z oceny zastosowanej metody analizy treści w odniesieniu do dokumentów strategicznych rozwoju gmin oraz refleksji na temat zastosowania w badaniu niewartościującej definicji rozwoju.

Tytuł rozprawy został ujęty problemowo. Wynika z niego zarówno zakres przedmiotowy jak i przestrzenny. Zakres czasowy został sprecyzowany we wprowadzeniu - jako nieprzekraczający roku 2030. Układ treści ma również charakter problemowy. Rozprawa składa się z: pięciu rozdziałów, podzielonych na 15 podrozdziałów (w części których wydzielono jeszcze 18 podpunktów), wprowadzenia (składającego się z czterech części), podsumowania i wniosków, bibliografii w ramach której – oprócz publikacji naukowych - wydzielono dokumenty strategiczne, a także spisu rycin i tabel. Brak jest zestawienia wykorzystanych stron internetowych.

Dość obszerna literatura przedmiotu jest adekwatna do podjętej przez Doktorantkę tematyki badawczej. Wydaje mi się jednak, że zwłaszcza w rozważaniach na temat rozwoju społeczno-gospodarczego brakuje nieco więcej literatury ekonomicznej, w tym m.in. prac prof. Andrzeja Klasika oraz prof. Ryszarda Domańskiego (*Ewolucyjna gospodarka przestrzenna*) Niewątpliwie walory rozprawy podnosi zamieszczenie w niej 28 tabel i 36 rycin.

Sekwencja rozdziałów jest logiczna, a ich struktura zrównowazona. W rozdziale I (według numeracji pracy II, bo wprowadzenie zostało potraktowane jako I) Autorka definiuje, dokonując przeglądu literatury przedmiotu, pojęcie rozwoju społeczno-gospodarczego, prezentuje podstawowe – jej zdaniem koncepcje rozwoju społeczno-gospodarczego obszarów wiejskich, tj. rozwój zrównowazony, rozwój wielofunkcyjny, rozwój lokalny, rezyliencję, koncepcję wiejskich obszarów sukcesu oraz odnowę wsi i rozwój lokalny kierowany przez społeczność. W rozdziale tym dokonano także operacjonalizacji rozwoju społeczno-gospodarczego. Rozdział II ukazuje kontekst funkcjonowania obszarów wiejskich województwa śląskiego na tle kraju i główne wyzwania rozwojowe. Z kolei w rozdziale III

scharakteryzowano przestrzenne zróżnicowanie czynników, barier i uwarunkowań rozwoju obszarów wiejskich województwa śląskiego. Rozdział IV poświęcony jest analizie kierunków rozwojowych obszarów wiejskich województwa śląskiego a V – perspektywom ich rozwoju z zastosowaniem metody scenariuszowej. Myślę, że rozdziały IV i V można było z powodzeniem połączyć.

W rozprawie wykorzystano następujące metody badawcze: kwerendę literatury przedmiotu, analizę danych zastanych, metodę monograficzną, metodę studium przypadku, oraz metodę badania dokumentów. Wizualizację wyników badań dokonano za pomocą programów QGIS i MS Excel. Na pochwałę niewątpliwie zasługuje – zawarte we wprowadzeniu syntetyczne zestawienie wykorzystanych źródeł danych (s.13) oraz syntetyczne ujęcie procedury badawczej (s.16).

2. Ocena aspektu merytorycznego rozprawy

Doktorantka nie sformułowała hipotez badawczych, natomiast rozwinęła w sposób hierarchiczny szczegółowe pytania badawcze, służące realizacji celu głównego rozprawy. Są to następujące pytania (s. 8):

1. *W jaki sposób obszary wiejskie województwa śląskiego różnicują się przestrzennie pod względem poziomu i uwarunkowań rozwoju?*
 - 1.1. *Czy można zidentyfikować prawidłowości przestrzenne dotyczące zróżnicowania poziomu i uwarunkowań rozwoju obszarów wiejskich?*
 - 1.2. *Jakie uwarunkowanie ma największy wpływ na rozwój obszarów wiejskich?*
 - 1.3. *Jaki charakter mają identyfikowane przez gminy czynniki (potencjały) i bariery rozwojowe?*
2. *Jakie są kierunki rozwoju obszarów wiejskich?*
 - 2.1. *Jakie wartości i cele wynikają z opisu misji i wizji gmin?*
 - 2.2. *Jakie kierunki rozwojowe wynikają z dokumentów strategicznych gmin?*
 - 2.3. *Jaka jest relacja między kierunkami rozwojowymi a wartościami w misji i wizji rozwoju?*
 - 2.4. *Czy preferowane kierunki rozwojowe odpowiadają uwarunkowaniom (w tym barierom) oraz potencjałom rozwojowym?*
3. *Jakie są perspektywy rozwoju obszarów wiejskich województwa śląskiego?*
 - 3.1. *Jakie perspektywy rozwoju obszarów wiejskich są opisywane w literaturze przedmiotu i dokumentach strategicznych kraju i regionu?*

3.2. *Jakie są perspektywy rozwoju wynikające z zidentyfikowanych uwarunkowań i zjawisk (tendencji) obserwowanych w szerszej skali?*

4. *Jak można ocenić kierunki i perspektywy rozwoju obszarów wiejskich w kontekście istniejących uwarunkowań rozwoju?*

Powyższe pytania badawcze mają charakter logiczny i spójny. Wyczerpujące odpowiedzi na nie – powstałe w wyniku przeprowadzonej analizy – zostały zamieszczone w części siódmej rozprawy, zatytułowanej „Podsumowanie i wnioski”. Najważniejsze z nich są następujące:

- dynamiczna historia i bogactwo zasobów naturalnych doprowadziły do wyraźnej odmienności obszaru województwa śląskiego na tle kraju,
- kryterium „centrum-peryferia” ma dominujący wpływ na polaryzację procesów rozwojowych obszarów wiejskich województwa śląskiego,
- najważniejsza z punktu procesów rozwojowych jest lokalizacja, ujmowana zarówno relacyjnie (dostępność, sąsiedztwo) jak i bezwzględnie (walory środowiska),
- w dokumentach strategicznych gmin za najważniejszy uważa się czynnik przestrzeni, ujmowany zarówno relacyjnie jak i bezwzględnie, a ponadto dziedzictwo kulturowe i zasoby ludzkie (mieszkańcy – ich więzi i aktywność), przy czym identyfikowane czynniki rozwojowe mają dość sztamkowy charakter, niepodkreślający unikalność gminy,
- identyfikowane przez gminy bariery opierają się na brakach czegoś (np. infrastruktury),
- istnieje wyraźna potrzeba zindywidualizowanego i bardziej rzetelnego podejścia do identyfikacji lokalnych uwarunkowań rozwojowych, w tym identyfikacji faktycznych potencjałów rozwojowych oraz odwagi podjęcia decyzji w oparciu o ustalenia procesu planowania strategicznego (bardzo ważny wniosek aplikacyjny!),
- najważniejszą wartością wskazywaną w strategiach przez gminy jest jakość i poziom życia mieszkańców, a ponadto idea zrównoważonego i wielofunkcyjnego rozwoju,
- otwartości na poszukiwanie nowych funkcji towarzyszy „wszystkoizm” planów rozwojowych gmin,
- deklarowane przez gminy wartości bywają nieraz w sposób instrumentalny wykorzystywane jako uzasadnienie rozbudowy infrastruktury,
- kierunki deklarowane przez gminy, w większości nie zostały odniesione do poprawnie zidentyfikowanych potencjałów i barier rozwojowych,

- istotną rekomendacją jest faktyczne uwzględnianie przez samorządy założeń rozwoju zrównoważonego oraz uświadamianie sobie konsekwencji obserwowanych obecnie procesów demograficznych,
- w literaturze przedmiotu występuje pewien optymizm, związany z pozytywnymi trendami gospodarczymi oraz wiarą w aktywność i przedsiębiorczość mieszkańców wsi,
- kluczową determinantą oceny możliwych perspektyw rozwoju powinno być przygotowanie, świadomość i odpowiedzialność władz lokalnych w powiązaniu z jakością kapitału społeczności lokalnych,
- konieczne jest wsparcie eksperckie oraz dalsze inwestycje w lokalny kapitał społeczny przy ocenie kierunków i perspektyw rozwojowych obszarów wiejskich.

Uważam, że wnioski sformułowane przez Doktorantkę są bardzo cenne. Z jednej strony potwierdzają pewne – już dostrzegane - prawidłowości na dość dużej próbie gmin, a z drugiej wzbogacają je poprzez bardziej szczegółowe rozważania.

Niewątpliwym walorem rozprawy jest także opracowanie klucza kategoryzacyjnego jako instrumentu do badania dokumentów strategicznych. Doktorantka ma świadomość słabości strategii gminnych, w związku z czym proponuje także działania minimalizujące ograniczenia strategii. Inną zaletą rozprawy jest sformułowanie trzech – bardzo inspirujących - scenariuszy rozwoju obszarów wiejskich województwa śląskiego, tj. „*życzeniowego*”, *wyzwań demograficznych i rewolucji energetycznej*.

W nawiązaniu do rozważań Doktorantki nasuwa się jednak także kilka uwag polemicznych oraz rozszerzających. Po pierwsze, dobór koncepcji rozwoju obszarów wiejskich w podrozdziale 2.2. jest obarczony – co zrozumiałe - pewnym subiektywizmem. Wydaje mi się jednak, że można byłoby uwzględnić kilka jeszcze innych koncepcji, które wiążą sytuację obszarów wiejskich z procesami zachodzącymi w miastach (koncepcja rdzenia i peryferii, nowej geografii ekonomicznej czy też cyklu życia produktu).

Po drugie, niewartościująca koncepcja rozwoju ma sens jedynie w sytuacji, kiedy rozwój traktujemy jako proces, natomiast rozwój postrzegany jako efekt musi być oceniany.

Po trzecie, można by było wzbogacić klucz kategoryzacyjny (co utrudniłoby badanie) o kolejne dwa elementy, tj. wskazanie wykonawcy strategii oraz ocenę uspołecznienia procesu tworzenia strategii. Strategie gminne nie są – w odróżnieniu od strategii rozwoju województw – obligatoryjne. Często służą jedynie utrzymaniu środków unijnych na jakiś konkretny projekt. Opracowywane są przez firmy (ekspertów) według jednakowego schematu

(zmienia się tylko nazwę gminy) i po jak najniższych kosztach, a konsultacjami społecznymi nikt sobie nie zaprzęta głowy. Ta patologia jeszcze bardziej by się ujawniła (choć i tak jest widoczna w sformułowanych wnioskach) po wzbogaceniu klucza kategoryzacyjnego.

Po czwarte, nie bardzo rozumiem dlaczego Doktorantka dezawuuje indywidualne wywiady pogłębione jako narzędzie badawcze, możliwe do wykorzystania w podjętej problematyce. Podstawą sukcesu jego stosowania jest odpowiedni dobór respondentów, od których można dowiedzieć się wielu ciekawych opinii, które można następnie w rozprawie zacytować.

Po piąte, zabrakło mi identyfikacji i oceny zjawiska migracji emerytów górniczych z miast „czarnego” Śląska na tereny wiejskie „zielonego” Śląska.

Po szóste, nie w pełni zgadzam się, zwłaszcza w przypadku województwa śląskiego, ze stwierdzeniem, że bardzo duże zróżnicowanie dochodów własnych gmin per capita jest wyłącznie skutkiem położenia tych gmin względem aglomeracji miejskich. Obecny system finansowy gmin preferuje gminy górnicze, które są najbogatsze w Polsce. Jeśli na terenie gminy funkcjonuje kopalnia to odprowadza ona do budżetu gminy m.in. podatek od nieruchomości oraz opłatę eksploatacyjną. Ponadto otrzymuje ona udział w podatku dochodowym kopalni i jej pracowników (zamieszkałych na terenie gminy). Zatem to system finansowy gmin wywołuje w pierwszej kolejności to zróżnicowanie dochodowe.

Podsumowując ocenę merytoryczną, należy podkreślić, że rozprawa doktorska mgr Małgorzaty Surmacz-Wybrańczyk stanowi interesującą i wnikliwie udokumentowaną monografię, dotyczącą ważnej i aktualnej problematyki. Pobudza jednocześnie do dyskusji naukowej. Uważam zatem, że zasługuje ona na opublikowanie, po wcześniejszym rozważeniu wskazanych w recenzji uwag.

3. Aspekt formalny rozprawy

Rozprawa napisana jest na ogół poprawnym językiem. Pojawiają się sporadycznie problemy ze stosowaniem znaków interpunkcyjnych oraz błędy stylistyczne i literowe. Szata graficzna jest bogata i charakteryzuje się wysoką jakością. Pewnym uchybieniem jest natomiast zamieszczenie spisu rycin i spisu tabel przed bibliografią.

Konkluzja

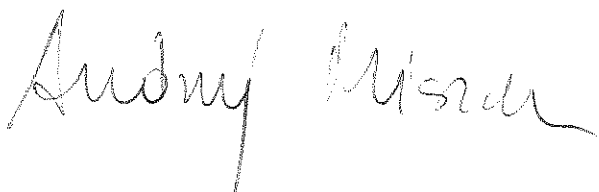
Uwzględniając zarówno zalety jak i niedociągnięcia w warstwie metodologicznej, merytorycznej i formalnej (na tych ostatnich z reguły w większym stopniu koncentrują się recenzenci) pragnę stwierdzić, że rozprawa doktorska mgr Małgorzaty Surmacz-Wybrańczyk

spełnia wymogi zawarte w art. 13 ustawy z dnia 14 marca 2003 roku o stopniach i tytule naukowym oraz o stopniach i tytule w zakresie sztuki (Dz.U. 2003, nr 65, poz. 595 z późniejszymi zmianami), tj.:

- stanowi oryginalne rozwiązanie problemu naukowego,
- wykazuje ogólną wiedzę teoretyczną Doktorantki,

a ponadto Doktorantka wykazała się umiejętnością samodzielnego prowadzenia pracy naukowej.

W związku z powyższym wnioskuję o dopuszczenie jej do dalszego etapu postępowania w przewodzie doktorskim.

Warszawa, 16 lipca 2018 roku.